

Наталія ПАВЛОВА,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики
та домедичної підготовки
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
підполковник поліції

**ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ
ПІД ЧАС ДОПИТУ МАЛОЛІТНЬОЇ ОСОБИ**

Natalia PAVLOVA,
PhD in Law, Docent,
Assistant Professor of Forensics
and Home Medical Training Department
of Dnipropetrovsk State University
of Internal Affairs,
Lieutenant Colonel of Police

**USE OF SPECIAL KNOWLEDGE DURING
THE INTERROGATION OF A MINOR**

Abstract. The problem of human violence is emphasized as a global phenomenon that challenges the whole world. A number of regulations of both domestic and international level have been considered, as a result of which it has been found that the child's rights are under special protection and are protected not only by domestic legislation, but also by a number of international conventions and covenants based on the fundamental document on the protection of human rights – the Universal Declaration of Human Rights.

The emphasis has been placed on the fact that children are not able to protect themselves fully, and sometimes, when they are abused, do not even understand what is happening to them, or because of fear can not correctly interpret the course of events. Therefore, the question arises as to the possibility of obtaining testimony from a minor during interrogation, which will help to expose the perpetrators and establish the objective truth in the proceedings.

The author has outlined the legal and organizational-tactical principles of interrogation of a minor victim of violence. She has argued that due to the complex process of psychological communication with a minor who has suffered and emotional experiences, his/her interrogation is a particularly complex and time-consuming investigative (search) action, and therefore requires careful preparation and consideration of tactics.

The specifics of the interrogation due to the age and psychological characteristics of the child include, in addition to delicate communication and psychological consideration of all questions and answers, also the creation of a

child-friendly environment, the use of various demonstration tools and technical means of fixation, participation of certain specialists.

The author has defined the range of persons who can act as specialists in criminal proceedings for crimes related to violence against minors. These are, first of all: psychologists, doctors (obstetricians and gynecologists) and specialists in the field of technical support.

She has formulated some recommendations for improving the practice of interrogating a minor with the participation of a specialist.

Keywords: *child's rights, testimony, minor, interrogation, violence, specialists.*

Насильство над людиною постає глобальною проблемою перед міжнародною спільнотою і кидає виклик усьому світу. Сьогодні, визнаючи охорону і захист прав людини і громадянина чи не найпріоритетнішим напрямом державної політики, Україна є учасницею низки міжнародних договорів у сфері забезпечення прав і свобод, які поступово ратифікуються і набувають чинності.

Важливим джерелом міжнародного співробітництва в галузі прав людини стали міжнародні пакти про економічні, соціальні та культурні права, про громадянські і політичні права від 1976 року. Утім, Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 1948 року, є основоположним документом щодо захисту прав людини і саме на ній ґрунтуються положення всіх нормативно-правових актів із прав людини.

Під особливим захистом – права дитини; вони охороняються, зокрема, такими міжнародними угодами, як: Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей; Європейська конвенція про здійснення прав дітей; Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми тощо. Крім того, 193 країнами світу ратифіковано Конвенцію ООН про права дитини, відповідно до якої уряд кожної держави повинен піклуватися про дітей та запобігати насильству над ними.

Деякі міжурядові регіональні організації, такі як Асоціація держав Південно-Східної Азії і Рада Європи ухвалили нові регіональні плани із запобігання насильству над дітьми, узгоджені з Порядком денним у сфері сталого розвитку до 2030 року. Масштабність проблеми насильства над дітьми, її соціальні наслідки зумовили призначення спеціального представника – Генерального секретаря з питань насильства над дітьми, який спрямовуватиме зусилля на забезпечення свободи дітей від насильства¹.

У межах вітчизняного законодавства права дитини захищаються

¹ Violence Against Children. From a Hidden Phenomenon to a Global Concern. Violence Against Children. Making Human Rights Real /G. Lenzer (Eds.). New York: Routledge. Ch. 1. 21 p. URL: <https://doi.org/10.4324/9781351248433-1>.

законами України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» і «Про охорону дитинства». Кримінальний кодекс України забезпечує захист прав і законних інтересів дитини від злочинних посягань. Водночас, останнім часом почастишали випадки насильства щодо дітей.

Проблема полягає насамперед у тому, що діти не здатні себе повноцінно захистити, а іноді, коли щодо них вчиняють насильство, навіть не розуміють, що з ними відбувається, або через страх не можуть правильно інтерпретувати перебіг подій. Якщо кривдником є близька особа, у 90% випадків дитина взагалі відмовляється давати показання або каже неправду. А тому постає питання щодо можливості отримати під час допиту показання від малолітньої особи, що сприятимуть викриттю винних та встановленню об'єктивної істини у провадженні.

Щоб уникнути зайвого психологічного травматизму, допит має проводити особа, яка викликає довіру, у дружніх для дитини умовах та в обстановці, у якій вона відчуватиме себе в безпеці. Разом із тим, допит дитини має свою специфіку, пов'язану з необхідністю участі обізнаних осіб (спеціалістів), які надаватимуть кваліфіковану допомогу та сприятимуть більш ефективному збиранню доказів.

Кращим варіантом є проведення допиту у «кризовій кімнаті», яка спеціально пристосована для роботи з такою категорією осіб. Разом з тим, через певні вікові та психологічні особливості дитини, допит з нею доцільно проводити в ігровій формі із використанням демонстраційного матеріалу (анатомічні ляльки, іграшки, картки, малюнки тощо), що визначає специфіку такої слідчої (розшукової) дії.

Допит малолітнього варто проводити аби сформувані ймовірні версії події, обрати правильну тактику, тільки після отримання показань від дорослих осіб і вивчення інших даних, наявних у кримінальному провадженні. Водночас, обов'язково вивчають особу допитуваного, встановлюють її вік, що важливо не лише у кримінально-правовому та кримінально-процесуальному сенсі, а й з позиції криміналістичної тактики і психології. Під час підготовки слідчий може встановити індивідуально-психологічні особливості малюка, його сильні та слабкі місця, схильність до фантазування, захоплення, з'ясувати стосунки в сім'ї тощо. Адже, приміром, «практиці розслідування відомо чимало прикладів, коли діти віком 3–5 років повідомляли на допиті дані, які сприяли встановленню об'єктивної істини у справі»¹.

Здатність потерпілої особи розуміти характер скоюваних із нею дій засвідчує досягнення такого рівня психічного розвитку, який дозволяє їй на основі поінформованості в питаннях сексуальних стосунків між чоловіком і жінкою виокремити в поведінці людини протилежної статі елементи сексуального характеру й оцінити характер ситуації. До того ж здатність

¹ Бочкор Н.П., Цільмак О.М., Швед О.В., Шевченко Л.О., Яковенко С.І. Зелені кімнати: психологічні особливості організації роботи з дітьми. Київ: Україна. 2012. 112 с.

розуміти характер і значення того, що відбувається, передбачає достатню сформованість вищих психічних рівнів її особистості – самосвідомості, емпатії, ієрархії нормативно-ціннісної структури, критичних і прогностичних здібностей, комунікативних навичок. Так само рівень розвитку цих структур залежить від інтелектуальних здібностей потерпілого, особливостей темпераменту й рис характеру¹.

Діти одного віку за рівнем психічного розвитку можуть сильно відрізнятися. Проте, ґрунтуючись на закономірностях, можна узагальнити важливі особливості психіки, характерні для дітей, що належать до однієї вікової групи.

Як свідчить практика, у кримінальних провадженнях щодо малолітніх, постраждалих від насильства, дуже складно самостійно визначити рівень психічного розвитку дитини й рівень сформованості психіки. У цьому контексті слід акцентувати на ролі судово-психологічної експертизи, що проводиться у більшості випадків. Висновок такої експертизи в сукупності з іншими доказами дозволить більш докладно встановити всі обставини й дійти висновку про справжність чи хибність інтерпретації подій малолітньої особи.

Спираючись на експертну практику працівників (експертів-психологів) науково-дослідних установ судових експертиз, О.А. Герасименко й Т.В. Савкіна вирізняють такі види судово-психологічної експертизи, що найчастіше призначають слідчі або суд під час досудового розслідування і судового розгляду кримінальних проваджень, учасниками яких є неповнолітні (це стосується і малолітніх) особи:

– експертиза індивідуально-психологічних особливостей неповнолітніх проводиться у разі, коли необхідно визначити певні індивідуально-психологічні особливості неповнолітньої особи, що сприяють установленню механізму поведінки за певних обставин;

– експертиза здатності неповнолітньої особи (обвинуваченого, підсудного), яка має відхилення у психічному розвитку, що не є виявами психічного захворювання, повною мірою усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними – для встановлення здатності повною мірою усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними, незважаючи на ознаки відставання, не пов'язаного із психічним захворюванням;

– експертиза здатності неповнолітніх (свідків, потерпілих) правильно сприймати обставини, що мають значення, і давати про них правильні показання;

– експертиза здатності неповнолітньої особи, потерпілої від злочинів сексуального характеру, розуміти характер і значення скоюваних із нею дій та чинити опір².

¹ Кудрявцев И.А. Судебная психолого-психиатрическая экспертиза. М.: Юр. лит. 1988. 224 с.

² Герасименко О.А., Савкіна Т.В. Судово-психологічна експертиза стосовно неповнолітніх за кримінальними справами. Право і безпека. 2017. № 4(67). С. 76–82.

Інформацію, необхідну для проведення такої експертизи, збирає слідчий, який у процесі допитів батьків, учителів, друзів, інших осіб встановлює умови життя малолітнього, стосунки з батьками, з'ясовує обстановку в школі, вивчає соціальне оточення, його вплив на потерпілого. Крім того, що дуже важливо, з'ясовує характер поведінки до, під час й одразу після вчинення кримінального правопорушення, а також ставлення малолітнього до події, її сприйняття.

Визначаючи коло осіб, щоб їх запросити на допит, насамперед ґрунтуються на кримінально-процесуальних нормах, в яких окреслені обов'язкові умови для проведення слідчої (розшукової) дії за участю малолітнього. Поряд із цим може постати необхідність у запрошенні інших осіб, які надаватимуть технічну допомогу, спеціалістів у певних галузях та ін. Водночас скупчення великої кількості осіб, що є істотним подразником під час роботи з дитиною, зумовлює доцільність використання відеоконференцзв'язку з розміщенням основного складу учасників допиту в іншій кімнаті.

Згідно зі ст. 227 КПК України, при проведенні слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої особи забезпечується участь законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря¹. Тобто законодавець запропонував альтернативу, вирішуючи питання щодо запрошення на допит обов'язкових осіб. Проте, на нашу думку, під час допиту дитини, постраждалої від насильства, насамперед, коли передбачається використовувати анатомічні ляльки та інші демонстраційні засоби, участь психолога повинна бути не альтернативною, а обов'язковою. Адже малолітній має схильність до самонавіювання, фантазування, хибного сприйняття фактів і подій, у нього недостатньо сформований словниковий запас, він може плутатися у формах, кольорах і розмірах тощо, а отже показання потребують психологічно обґрунтованої інтерпретації. Знаючи психологічні особливості на певному етапі розвитку дитини, саме психолог допоможе слідчому оцінити показання малолітньої особи та сформулювати запитання під кутом зору педагогіки і психології.

Діти, які стали жертвами кримінальних правопорушень проти статевої свободи і статевої недоторканості особи, потребують особливої уваги, адже вони зазнали втручання в їх внутрішній світ, і згадувати пережите їм важко. Такі вчинки щодо них можуть відбитися в майбутньому, спричинивши психологічні проблеми, що завадять їм гармонійно розвиватися, створювати сім'ї. Тому встановлення психологічного контакту і повна довіра під час допиту вкрай важливі².

Спеціаліст-психолог може робити заяви, що підлягають занесенню до протоколу слідчої чи іншої процесуальної дії. Він має право проводити

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/ru/4651-17>.

² Авраменко С.М.. Допит неповнолітніх осіб, які стали жертвами статевих злочинів: нормативно-правовий аспект. Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». 2016. № 1. С. 279–288.

спостереження, консультувати зі спеціальних питань, допомагати викладати ці питання у протоколах процесуальних дій, звертатися з дозволу слідчого із запитаннями до інших учасників процесуальних дій. Проте, як слушно зауважують С.В. Белан і Т.О. Луценко, ці можливості обмежені, зокрема тим, що психолог не висловлюється щодо правильності проведення допиту неповнолітнього (у нашому випадку малолітнього), а також не діє самостійно, тобто без вказівки слідчого¹.

Разом із тим, про пасивну позицію психолога не йдеться. Більшість науковців наполягають на його активній взаємодії зі слідчим під час допиту малолітньої особи. «Щоб участь психолога не була формальною, слід, – наголошує В.А. Мозгова, – передбачити можливість завчасно обговорити з фахівцем стратегію допиту та обсяг інформації, який потрібно отримати під час його проведення. Це надасть можливість визначити тривалість допиту і скласти перелік запитань з урахуванням особливостей дитини»².

При цьому, як вважають деякі вчені, навіть якщо дитина після пережитого тримається добре, тільки психолог обґрунтовано визначить її фізичне та психологічне самопочуття і, за потреби, зможе надати кваліфіковану допомогу й необхідні поради, а також, застосовуючи різні методики, допоможе дитині послабити відчуття страху, суму, сорому, провини, злості тощо³.

Допитуючи малолітніх, слід брати до уваги їх швидку стомлюваність і нездатність довгий час зосереджуватися на одному об'єкті. Тому тривалість спілкування повинна бути мінімальна. Слідчий, залежно від психологічних особливостей дитини, має передбачити перерви, під час яких психолог допомагатиме дитині відпочити і на деякий час відвернути увагу від предмета допиту.

Коли запрошують психолога, зважають на гендерні ознаки дитини. Як свідчить практика, дівчинка краще йде на контакт зі слідчим і психологом жіночої статі, а хлопчики – чоловічої, хоча іноді хлопчики бажають також спілкуватися із жінками. Ці обставини обов'язково з'ясовують перед початком допиту.

Обираючи місце проведення допиту, забезпечують умови, за яких була б створена атмосфера довіри. З огляду на особливості дитячої психіки, малолітньому комфортніше у місці, обстановка якого є до нього найбільш

¹ Белан С.В., Луценко Т.О. Особливості залучення спеціаліста-психолога у кримінальному процесі. Проблеми екстремальної та кризової психології. 2010. № 7. С. 28–36.

² Мозгова В. Тактико-психологічні особливості допиту неповнолітніх, які постраждали від сексуального насильства. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2015. № 4. С. 104.

³ Волинець Л.С., Гурковська Л.П., Савчук І.В. Надання допомоги дітям-жертвам злочинів, пов'язаних із торгівлею дітьми, дитячою проституцією, дитячою порнографією, проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини, з урахуванням національної та міжнародної практик: посібник. Київ: К.І.С. 2011. 132 с.

дружньою (будинок, дошкільний навчальний заклад). «Між тим, краще проводити допит у спеціально обладнаному приміщенні для провадження слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх (дитячими меблями, іграшками, ляльками, у тому числі анатомічними) – «Кризовій кімнаті, дружній до дитини». Така обстановка сприяє досягненню більш повного психологічного контакту слідчого з потерпілим»¹. До того ж приміщення для допиту має бути обладнане: камерами для запису показань; апаратурою для аудіо- та відеозапису (VHS, DVD); мікрофонами в кімнаті, у якій спостерігають за допитом; навушниками тощо². При цьому слід наголосити, у криміналістичній літературі неодноразово слушно акцентується на обов'язковому застосуванні звуко- або відеозапису під час допиту малолітньої особи. Адже застосування технічних засобів надалі унеможливить зміни показань дитиною, а також дозволить використовувати результати слідчої (розшукової) дії надалі.

Кількість людей у кімнаті для допиту, аби уникнути зайвих подразників під час роботи з дитиною, слід максимально зменшити. Якщо використовується відеозв'язок, основний склад учасників має перебувати в іншій кімнаті і спостерігати за перебігом слідчої (розшукової) дії. Щоб передати інформацію і поставити запитання, необхідно перевірити роботу технічного обладнання, якість звуку і зображення тощо. Крім того, слідчий має заздалегідь підготувати та покласти у зручному місці необхідні документи, демонстраційні засоби для пред'явлення (протокол, аркуші паперу, олівці, розмальовки, альбоми, фотокартки тощо).

Може стати у пригоді й технічна допомога фахівців, які, використовуючи сучасні технічні можливості фіксації доказової інформації, розвантажать слідчого – за належного застосування фотозйомки, відеозапису, коли досягається максимальна фіксація перебігу та результатів слідчої (розшукової) дії, з максимальним зосередженням слідчого на тактичній складовій. Після цього зі слідчим можна переглянути записи в режимі низького темпу, звертаючи увагу на важливі моменти.

До того ж, згідно із ч. 2 ст. 104 КПК України, якщо допит фіксується за допомогою технічних засобів, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден із учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. У такому разі у протоколі зазначається, що показання зафіксовані на носії інформації, який додається до нього. При цьому для застосування науково-технічних засобів, а саме звуко- та відеозапису,

¹ Бахчев К.В., Кононець В.П., Павлова Н.В., Плетенець В.В., Рогальська В.В., Гаркуша А.Г., Зімбаровська М.В. Алгоритм дій працівників Національної поліції з суб'єктами, які здійснюють заходи щодо захисту дітей, постраждалих від насильства: методичні рекомендації. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 2020. 136 с.

² Пурас Д., Калашник О., Кочеміровська О., Цюман Т. Щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: методичні рекомендації. Київ. 2015. 114 с.

доцільно залучати спеціаліста. Адже слідчий має зосередитися на психологічному контакті з допитуваною особою. А фіксувати технічними засобами перебіг допиту допомагатиме спеціаліст¹.

Роль спеціаліста полягає в технічному забезпеченні слідчих (розшукових) дій у режимі відеоконференції. Відповідно до ч. 3 ст. 232 КПК України «використання у дистанційному досудовому розслідуванні технічних засобів і технологій повинно забезпечувати належну якість зображення і звуку, а також інформаційну безпеку». Згідно з п. 3.2.3 Інструкції про порядок роботи з технічними засобами відеозапису ходу і результатів процесуальних дій, проведених у режимі відеоконференції під час судового засідання (кримінального провадження), затвердженої наказом Державної судової адміністрації України від 15 листопада 2012 року № 155, «учасникам судового процесу (кримінального провадження) має бути забезпечена можливість чути та бачити хід судового засідання (судового провадження), ставити запитання і отримувати відповіді, реалізовувати інші надані їм процесуальні права та виконувати процесуальні обов'язки, передбачені процесуальним законодавством». Відповідно до п. 3.2.4 цієї Інструкції «для якісної організації запису всі учасники судового засідання (судового провадження) повинні висловлюватися голосно і виразно»².

Хоча в КПК України прямої вказівки на обов'язкову присутність спеціаліста на допиті в режимі відеоконференції не міститься, деякі науковці вважають це прогалиною і наполягають на її усуненні на законодавчому рівні, аргументуючи необхідністю застосування спеціальних технічних знань для забезпечення належної якості зображення і звуку, а також інформаційної безпеки. «Вирішення вказаного питання напряму пов'язано із рівнем дотримання технічних умов під час проведення допиту в режимі відеоконференції, а отже – створенням належних технічних умов для реалізації прав осіб, що допитуються»³.

Про застосування відеоконференції малолітній особі повідомляють заздалегідь у якомога делікатній формі. Після того, як слідчий упевниться, що обстановка сприятлива, а спеціалісти з технічного супроводження підтвердять якість зв'язку, дитина запрошується до кімнати для допиту. Їй

¹ Яремчук В.О. Роль спеціаліста у проведенні допиту. Проблеми законності. 2016. № 135. С. 204–211.

² Інструкція про порядок роботи з технічними засобами відеозапису ходу і результатів процесуальних дій, проведених у режимі відеоконференції, під час судового засідання (кримінального провадження): наказ Державної судової адміністрації України від 2012 року № 155. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0155750-12#Text>; Павлова Н.В. Роль спеціаліста у технічному забезпеченні проведення слідчих (розшукових) дій. Кібербезпека в Україні: правові та організаційні питання: матеріали міжнар. наук. практ. конф. (м. Одеса, 22 листопада 2019 р.). Одеса: ОДУВС. С. 64–65.

³ Шингарьов Д.О. Забезпечення прав та законних інтересів осіб під час проведення допиту на стадії досудового розслідування: дис. ... канд. юрид. наук. Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого, Харків. 2017. 223 с.

пропонують обрати більш зручне для неї місце. При цьому спеціалісти з технічного супроводження заздалегідь мають налаштувати камери так, щоб вони максимально охоплювали всі ракурси.

Далі слідчий, разом із психологом, спрямовує всі зусилля на встановлення психологічного контакту. Для цього з дитиною розмовляють на нейтральні теми, наприклад про її захоплення, домашніх улюбленців, про мрії тощо. Оцінюючи рівень розвитку дитини, обов'язково з'ясовують, як вона володіє мовою, чи розуміє всі запитання і слова, які використовуються. Маленькі діти погано орієнтуються у часі і просторі, тому також важливо перевірити, чи знають вони дні тижня, пори року, чи правильно розрізняють поняття «учора», «завтра», а також кольори, форми, розміри й ін.

Як вже зазначалося, практика засвідчує, що спілкуватися з дітьми, постраждалими від насильства, дуже складно. Психолог, який у цьому разі виступає спеціалістом, має працювати в тандемі зі слідчим і допомагати спілкуватися з малолітньою дитиною, постраждалою від насильства.

Слід наголосити, що вчені слушно називають спеціаліста особою, що допомагає суб'єктам, які проводять розслідування. Разом із тим І.В. Пиріг акцентує, що у запропонованих визначеннях поняття «спеціаліст» науковці здебільшого намагаються передусім охарактеризувати спеціальні знання, якими він володіє, але в жодній дефініції такі знання не описані повним обсягом. Серед спеціальних знань вирізняють наукові і технічні, не згадуючи про інші, крім того, неприпустимо звужують можливості спеціаліста або, навпаки, трактують їх досить широко¹. Утім під час розслідування злочинів проти життя та здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканості особи, стає у пригоді допомога фахівців у галузі медицини.

У кримінальних провадженнях щодо вчинення сексуального насильства стосовно малолітньої особи крім зазначених вище спеціалістів, також запрошуються інші обізнані особи. Наприклад, лікар, який є спеціалістом у галузі акушерства та гінекології. Він може професійно поставити запитання у формі, прийнятній для дитини, та, зважаючи на показання, отримані від малолітньої особи, з'ясувати дії фізичного характеру, визначити наявність чи відсутність статевого акту, факту проникнення в інші природні отвори, характер насильства тощо. Відібрання зразків для порівняльного дослідження (сперма зі статевих органів, кров, епідерміс) також здійснюється за участю лікаря.

Щоб отримати необхідні показання від дитини без стресу та психологічного травмування, слід використовувати демонстраційні засоби, зокрема анатомічні ляльки. Адже дитина асоціює себе з лялькою і навіть може показати, у який спосіб їй завдали шкоди. Тобто через запитання від третьої особи краще встановлюється контакт між психологом, слідчим і

¹ Пиріг І.В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування: монографія. Дніпропетровськ: Дніпропетров. держ. ун-т внутр. справ, Ліра ЛТД. 2015. 432 с.

дитиною¹. Разом із тим, такі демонстраційні засоби мають використовувати лише спеціально навчені працівники за обов'язковою участю психолога, який має досвід такого спілкування, аби унеможливити ризик вторинної травматизації дітей під час допиту.

Питанням використання демонстраційних засобів під час допиту малолітньої особи дотепер не приділялося достатньої уваги. В той час як анатомічні ляльки та інші демонстраційні засоби успішно використовуються у багатьох країнах світу при розслідуванні жертв сексуального насильства. Протягом останніх років анатомічні ляльки стали з'являтися і в «кризових кімнатах» територіальних підрозділів Національної поліції України. Між тим, слідча практика потребує фахових навиків та теоретичних знань щодо використання таких демонстраційних засобів під час допитів неповнолітніх.

На практиці виявляється дуже складно спілкуватися з дітьми, постраждалими від насильства. По-перше, дитина замикається в собі і не бажає розповісти незнайомій людині, що з нею трапилось. По-друге, у малому віці дитина не зовсім правильно може описати подію через незнання термінології, особливо тієї, що стосується анатомічних частин тіла. Отримати необхідні свідчення від дитини без стресу та психологічного травмування можна шляхом використання анатомічних ляльок, оскільки дитина асоціює себе з лялькою і навіть може показати, яким чином їй завдали шкоди. Тобто, завдяки постановці питання «від третьої особи» краще встановлюється контакт між психологом чи слідчим та дитиною. Не тільки діти, а й люди з певними вадами психіки, порушеннями мови та сенсорних відчуттів тощо можуть за допомогою демонстраційних засобів краще висловити те, що з ними трапилось.

В якості демонстраційних засобів, які допоможуть налагодити контакт та в ігровій формі отримати показання, можуть також бути:

- приладдя для самостійного відтворення дитиною подій шляхом малювання, ліпки (олівці, ручка, фломастери, папір), пластилін;
- набір карток (із зображеннями різних частин тіла, анатомічними малюнками, зображеннями емоцій, зображеннями подій тощо);
- м'які іграшки тварин, іграшки-автомобілі, іграшки-будинки тощо (для застосування в ігровій формі) тощо.

Разом з тим, представники Чеської Республіки, які успішно розробили методику використання анатомічних ляльок під час допиту і активно запроваджують цю методику в правоохоронну та освітню діяльність інших країн, зосереджують увагу на обов'язковому дотриманні принципів.

Так, до загальних принципів використання демонстраційних засобів слід віднести:

- допоміжні засоби – анатомічні ляльки (специфічні засоби, які ніколи

¹ Павлова Н.В. Використання демонстраційних засобів (анатомічних ляльок) під час допиту малолітньої особи. Науковий вісник Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ. 2020. №1. С. 215–220.

не повинні входити до інтер'єру в кабінетах слідчих);

– вони ніколи не повинні бути доступними для вільного користування дітьми (на відміну від інших іграшок та предметів);

– їх використання є частиною допиту, тому їх не слід застосовувати ізольовано (наприклад, лише працюючи з цими манекенами, а допитувати в іншому місці);

– допитувана дитина – жертва сексуального насильства або жорстокого поводження, тому слід уникати вторинної травматизації.

Водночас, конкретними принципами використання анатомічних ляльок є:

– під час використання демонстраційних засобів завжди слід враховувати коли, де та ким проводиться допит;

– анатомічні ляльки слід використовувати, коли необхідно провести допит в ігровій формі;

– анатомічні ляльки найкраще використовувати в спеціалізованій кімнаті для допиту – «кризовій кімнаті»;

– повинні використовуватись лише працівниками, навченими до їх використання, інакше є ризик вторинної травматизації дітей, які будуть допитані¹.

У загальному вигляді анатомічні ляльки є демонстраційними засобами, які зображують усю родину в кількох поколіннях: хлопчика і дівчинку, жінку, чоловіка, діда та бабусю. Ляльки одягнені в одяг, який можна легко роздягнути. На тілі персонажів зображуються статеві органи. Також передбачені отвори.

Для належного використання необхідно забезпечити, щоб вказані демонстраційні засоби завжди мали охайний вигляд (розчесані, одягнуті), оскільки використання ляльок, вже роздягнених, може істотно вплинути на емоційний стан та переживання дитини, яка спостерігає за такою лялькою і має управляти нею.

Анатомічні ляльки не повинні знаходитись в кімнаті відразу в полі зору дитини – оптимально мати їх під рукою, наприклад, у ящику чи оригінальній упаковці. Однак допитуючий повинен знати, в якій послідовності вони розташовуються (важливість підготовки). Шукати окремих персонажів під час фактичного допиту абсолютно недоцільно, як і виставляти всіх персонажів.

Перед переходом від словесних свідчень до показових засобів слід зазначити, наприклад: «Мені потрібно це краще зрозуміти. Ти можеш мені показати?» або «Я розумію, що тобі незручно говорити про це. Тож ти можеш мені показати?». Дуже доречно включити слово «будь ласка».

Першим дитині необхідно завжди показувати персонаж, який асоціюється у неї із собою (персонаж дівчинки та хлопчика). Коментар може бути, наприклад, такий: «Будь ласка, скажи мені, чи нагадує тобі будь-яка з

¹ Jana Procházková. Metodika používání demonstračních pomůcek při výslechu dětských obětí: manuální. Praha, leden 2015. 28 St.

ляльок когось? Ось ця маленька дівчинка (хлопчик) не нагадує тобі себе?».

Потім слід дитині запропонувати показати, що з цієї лялькою відбувалося, при цьому дозволяючи її роздягати.

Якщо дитина менш активна, можна запропонувати максимальну допомогу – тримати ляльку або частину одягу (але слідчий не повинен роздягати ляльку). Здійснюючи це, слід уважно спостерігати за проявами дитини – як вона дивиться на процес роздягання і як вона дивиться на зображені геніталії (із соромом, злістю, огидою тощо).

Також слід з'ясувати, як дитина може назвати окремі частини тіла. Переходячи до геніталій, слід запитати дитину, як вона їх називає і з чим асоціює. Необхідно прийняти стримано позначення дитини і уникати проявів здивування і контролювати інші емоції. Також недоцільно виправляти дитину в її виразах і повідомляти правильне маркування. Допит – це не сексуальне виховання і немає іншого вибору, як прийняти вираз дитини і використовувати той самий знак, звичайно, для подальших питань.

Після того, як дитина показала себе та продемонструвала рівень знань щодо частин тіла, слідчий розміщує на столі інших одягнених ляльок і просить дитину обрати персонажа, з ким вона переживала певну ситуацію. Знову слід прийняти вибір дитини, як би дивно це не було (часто дитина бачить людину років 30-40 як стару, тому вона може обрати ляльку чоловіка похилого віку як злочинця, навіть якщо винуватцем був брат). Спотворення у сприйнятті в стресовій ситуації не є винятком. Якщо є різниця між тим, що відомо про злочинця, і тією фігурою, яку дитина обрала, можна запропонувати можливість виправлення у коректний спосіб.

Коли дитина обрала кривдника, слід швидко прибрати інші засоби, щоб на столі залишалися лише ляльки дитини та порушника. Інші демонстраційні засоби повинні бути поза увагою дитини (але слід мати їх під рукою, оскільки існують випадки, коли до злочину причетні кілька осіб).

Після обрання дитиною ляльки, схожої на кривдника, можна запитати: «Покажи, що це було», «Як він це зробив?», «Де він був?», «Покажи, куди дійшов», «Куди торкався?», «У чому він був одягнений?», «В чому ти був одягнений (на)?», «Він стояв чи лежав, чи?», «Ти кажеш, що він був одягнений – чи носив він...?».

Можна використовувати під час допиту й інші демонстраційні засоби одночасно з ляльками: м'які іграшки тварин, макети будиночків, іграшкове ліжко, ванну, картки із зображенням емоцій, певних місць (наприклад, кінотеатр, футбольне поле, ліс, аптека, магазин, дитячий садочок, лікарня та ін.). Слід скористатися грайливістю та креативністю дітей, наприклад, задати питання: «Це як ліжко, а може ти був на цьому ліжку?». Потім слід поставити обрану ляльку на ту позицію, яку обрала дитина, і запитати: «А як все було? Покажи».

Наприкінці слід запитати «Чи є ще щось таке, що ти не розповів?». Якщо дитина підтвердить, що це все (а у особи, яка допитує, більше не виникає питань), слід негайно заховати ляльок. Якщо дитина має прохання

одягти ляльку – не слід їй заважати в цьому. Обов'язково наприкінці слід подякувати дитині.

Під час допиту слід підтримувати дитину, але не нахвалювати її. Наприклад, фраза «Ти ж такий розумний» численну кількість разів може збільшити настороженість і недовіру до особи, яка допитує.

Отже, під час допиту малолітніх, постраждалих від насильства, є нагальна потреба в участі обізнаних осіб (спеціалістів) для надання кваліфікованої допомоги і більш ефективного збирання доказів. Насамперед, це психологи і лікарі, які сприятимуть спілкуванню слідчого з дитиною, а також надаватимуть пояснення щодо тих чи інших фактів. Отримуючи необхідні показання від малолітньої особи, слід зосереджувати увагу на тому, щоб вона не зазнала стресу та психологічного травмування. Цього можна досягти, використовуючи демонстраційні засоби, у тому числі анатомічні ляльки, оскільки дитина асоціює себе з лялькою і навіть може показати, у який спосіб їй заподіяли шкоди. Але щоб мінімізувати ризики, такі дії необхідно проводити тільки у присутності психолога, який має досвід такого спілкування. Обов'язково запрошуються на допит і фахівці в галузі технічного супроводження, оскільки допит у форматі відеоконференції потребує застосування спеціальних технічних знань для забезпечення належної якості зображення і звуку, а також інформаційної безпеки. Технічна допомога таких фахівців розвантажить слідчого і надасть йому можливість спрямовувати всі зусилля, передусім, на тактичну складову.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бочкор Н.П., Цільмак О.М., Швед О.В., Шевченко Л.О., Яковенко С.І. Зелені кімнати: психологічні особливості організації роботи з дітьми. Київ: Україна. 2012. 112 с.
2. Кудрявцев И.А. Судебная психолого-психиатрическая экспертиза. М.: Юр. лит. 1988. 224 с.
3. Герасименко О.А., Савкіна Т.В. Судово-психологічна експертиза стосовно неповнолітніх за кримінальними справами. *Право і безпека*. 2017. № 4(67). С. 76–82.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/ru/4651-17>.
5. Авраменко С.М. Допит неповнолітніх осіб, які стали жертвами статевих злочинів: нормативно-правовий аспект. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2016. № 1. С. 279–288.
6. Белан С.В., Луценко Т.О. Особливості залучення спеціаліста-психолога у кримінальному процесі. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2010. № 7. С. 28–36.
7. Мозгова В. Тактико-психологічні особливості допиту неповнолітніх, які постраждали від сексуального насильства. *Науковий*

часопис Національної академії прокуратури України. 2015. № 4. С. 104.

8. Волинець Л.С., Гурковська Л.П., Савчук І.В. Надання допомоги дітям-жертвам злочинів, пов'язаних із торгівлею дітьми, дитячою проституцією, дитячою порнографією, проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини, з урахуванням національної та міжнародної практик: посібник. Київ: К.І.С. 2011. 132 с.

9. Бахчев К.В., Кононець В.П., Павлова Н.В., Плетенець В.В., Рогальська В.В., Гаркуша А.Г., Зімбаровська М.В. Алгоритм дій працівників Національної поліції з суб'єктами, які здійснюють заходи щодо захисту дітей, постраждалих від насильства: методичні рекомендації. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 2020. 136 с

10. Пурас Д., Калашник О., Кочемировська О., Цюман Т. Щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: методичні рекомендації. Київ. 2015. 114 с.

11. Яремчук В.О. Роль спеціаліста у проведенні допиту. *Проблеми законності*. 2016. № 135. С. 204–211.

12. Інструкція про порядок роботи з технічними засобами відеозапису ходу і результатів процесуальних дій, проведених у режимі відеоконференції, під час судового засідання (кримінального провадження): наказ Державної судової адміністрації України від 2012 року № 155. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0155750-12#Text>.

13. Павлова Н.В. Роль спеціаліста у технічному забезпеченні проведення слідчих (розшукових) дій. *Кібербезпека в Україні: правові та організаційні питання: матеріали міжнар. наук. практ. конф. (м. Одеса, 22 листопада 2019 р.)*. Одеса: ОДУВС. С. 64–65.

14. Шингарьов Д.О. Забезпечення прав та законних інтересів осіб під час проведення допиту на стадії досудового розслідування: дис. ... канд. юрид. наук. Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого, Харків. 2017. 223 с.

15. Пиріг І.В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування: монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, Ліра ЛТД. 2015. 432 с.

16. Павлова Н.В. Використання демонстраційних засобів (анатомічних ляльок) під час допиту малолітньої особи. *Науковий вісник Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ*. 2020. №1. С. 215–220.

17. Violence Against Children. From a Hidden Phenomenon to a Global Concern. Violence Against Children. Making Human Rights Real /G. Lenzer (Eds.). New York: Routledge. Ch. 1. 21 p. URL : <https://doi.org/10.4324/9781351248433-1>.

18. Jana Procházková. Metodika používání demonstračních pomůcek při výslechu dětských obětí: manuální. Praha, leden 2015. 28 St.